

รูปแบบคติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน

Patterns of Stucco Buddha Statues in The Mekong Riverine

Provinces of Upper Isan

¹กล้า ศรีเพชร, ²เฉลิมวงศ์ ธรรมพิชิตศึก, ³สิทธิศักดิ์ จำปาแดง, ⁴กล้า สมตระกูล,

⁵วิศนี ศิลตระกูล, ⁶เจียนหัว หวัง, ⁷สามารถ จันทร์สุรย์ และ⁸จื้อหยง หลี

¹Kla Sriphet, ²Chalermwong Thampichitsuek, ³Sitthisak Champadaeng,

⁴Kla Somtrakool, ⁵Wisanee Siltragool, ⁶Jianhua Wang,

⁷Samart Chansoon, and ⁸Zhiyong Li

^{1,2,3,4,5,7} คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

^{1,2,3,4,5,7} Faculty of Fine-Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University.

⁶ School of Fine Art and Design Kunming University, China.

⁸ Hebei Academy of Fine Arts (HBAFA), China.

¹ Corresponding Author's Email: sriphet.k1@gmail.com

Received: July 16, 2025; **Revised:** December 11, 2025; **Accepted:** December 12, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม 2) เพื่อศึกษาคติพระพุทธรูปในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน การศึกษาในใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก เอกสาร ภาควิชาการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จำนวน 120 คน ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ 30 รูปหรือคน กลุ่มผู้ปฏิบัติ 50 คน กลุ่มบุคคลทั่วไป 40 โดยการเรียบเรียงข้อมูลเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัด เลย หนองคาย และนครพนม ลักษณะพุทธศิลป์ พระพุทธรูปพื้นที่ศึกษาได้อิทธิพลจากค่านิยมทางศิลปะจากภายนอก พัฒนาผสมผสานอย่างลงตัวกับพระพุทธรูปล้านช้างแบ่งได้ 3 ยุค คือ (1) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงแรก (2) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงกลาง (3) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงปลาย 2) คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พระพุทธรูปปูนปั้นมีความสำคัญต่อการศึกษางานพุทธศิลป์ การศึกษาเกี่ยวกับคติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงอีสานตอนบน ข้อมูลนี้เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปของคนในท้องถิ่นสืบเนื่องกันมาแต่อดีต ประกอบด้วย การส่งเสริมพระพุทธศาสนา ด้านจิตใจ ด้านคำสอนของพระพุทธศาสนา ด้านสังคม และด้านประวัติศาสตร์ ถือเป็นคติความเชื่อที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบน

คำสำคัญ: พระพุทธรูปปูนปั้น; รูปแบบ; คติ; อีสานตอนบน

Abstract

This research study to 1) to study the history and art styles of Buddhist art of Buddha images in Loei, Nong Khai and Nakhon Phanom provinces, and 2) to study the concepts of Buddha images in the upper northeastern provinces along the Mekong River. Qualitative research was used by collecting data from documents, field research and in-depth interviews with 120 informants, consisting of 30 experts, 50 practitioners and 40 general public. Data were collected using descriptive and analytical methods. The research results showed that 1) the history and art styles of Buddhist art of Buddha images in Loei, Nong Khai and Nakhon Phanom provinces, the characteristics of Buddhist art of Buddha images in the study area were influenced by external artistic values and were developed and integrated with Lan Xang Buddha images perfectly. Lan Xang Buddha images can be divided into 3 eras: (1) early Lan Xang Buddha images, (2) early and middle Lan Xang Buddha images, and (3) early and late Lan Xang Buddha images. 2) The concept of stucco Buddha images in the northeastern border provinces. Stucco Buddha images are important for the study of Buddhist art and the study of the concept of stucco Buddha images in the northeastern border provinces. This information is a part of the beliefs about the Buddha image of the local people that have been passed down in the past, consisting of the promotion of Buddhism in terms of the mind, Buddhist teachings, society and history, which is considered a belief that has been passed down from the past to the present regarding the stucco Buddha image in the Northeast.

Keywords: Stucco Buddha statue; Patterns; Beliefs; Upper Isan

บทนำ

พระพุทธรูปเป็นรูปเคารพแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเพื่อเจตนาอุทิศแด่พระองค์ หรือพ่อแม่ญาติพี่น้อง ผู้ล่วงลับไปแล้ว ของกลุ่มคนที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งคติความเชื่อเมื่อแรกเริ่มการสร้างนั้นประการแรก อาจเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐาน เป็นประธานของวัด ในโบสถ์วิหาร เมื่อมีการสถาปนาศาสนสถานขึ้น รองลงมาอาจเกี่ยวเนื่องกับการสืบทอด พระพุทธศาสนาหรือการรำลึกถึงพระธรรมที่ทรงตรัสรู้และเผยแผ่สั่งสอน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) ในตอนเริ่มต้นของการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมานั้น ปรากฏว่าเกิดขึ้นราว พ.ศ. 500 ในสมัยของพระเจ้ามลิந்த กษัตริย์บากเตรียหรือโยนก ทรงเป็นพุทธมามกะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และถือเป็นต้นกำเนิดของการสร้างพระพุทธรูปที่สืบทอดมาให้เห็นจนปัจจุบัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556) การจัดสร้างพระพุทธรูปในช่วงแรกน่าจะเป็นการใช้วัสดุจากธรรมชาติมาใช้ในการสร้าง ไม่ว่าจะเป็นดิน ไม้ หิน พัฒนาเรื่อยมาจนใช้ปูนในการปั้นพระพุทธรูปที่สืบทอดมาให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

การเข้ามาของการสร้างพระพุทธรูปที่เข้ามาในประเทศไทย รวมถึงดินแดนแถบภาคอีสาน ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 อยู่ในช่วงวัฒนธรรมทวารวดีเริ่มแพร่เข้ามายังดินแดนแถบนี้ จากหลักฐานที่ค้นพบ ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูป พระพิมพ์ดินเผา และใบเสมาที่พบมาในภาคอีสานซึ่งได้สลักรูปพระพุทธรูปอยู่ในนั้นด้วยแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาของไทยที่สืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน และในแต่ละยุคสมัยได้มีการสร้างพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ที่เป็นทั้งโลหะ และปูนปั้น ที่ถือเป็นอุเทสิกเจดีย์อันมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชน และกลายมา เป็นคตินิยมของการสร้างพระพุทธรูปไว้ในพระพุทธรูปสาธิตก่อนมาอย่างแพร่หลายใน ดินแดนที่สำคัญทั้งสุโขทัย ล้านนา อโยธยา สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (สันติ เล็กสุขุม, 2544) รวมถึงดินแดนเขตทั่วภาคอีสาน

จังหวัดในภาคอีสานตอนบน เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่เหนือสุดของภาคอีสาน ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำโขงและ ส.ป.ป.ลาว ประกอบด้วยจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ และจังหวัดนครพนม ถือเป็นพื้นที่สำคัญ พื้นที่หนึ่งของภาคอีสานตอนบนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาตั้งแต่ช่วงยุคต้นของประวัติศาสตร์และยังคงมีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นมาอย่างยาวนานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาของพระพุทธรูปมาอย่างยาวนานมาตั้งแต่โบราณจากการศึกษาพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบน เป็นรูปแบบทางด้านพุทธศิลป์ในหลายแขนงมาประกอบกัน ได้แก่ ศิลปะล้านช้าง ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา และอโยธยา แต่ส่วนที่สำคัญด้านพุทธศิลป์ที่มีอิทธิพลในบริเวณแถบอีสานตอนบนมากที่สุดคือพุทธศิลป์ล้านช้าง

ดังนั้นรูปแบบ และคติการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นแบบการสร้างงานศิลปะรวมกับคติความเชื่อของกลุ่มคนในท้องถิ่นจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรียนรู้ ผู้สร้างและศรัทธาต่อพระพุทธรูปของภาคอีสานในท้องถิ่นแต่ละยุคสมัยท้องถิ่น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาพระพุทธรูปปูนปั้นของภาคอีสานตอนบน กรณีศึกษา จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม ว่ามีความเป็นมาอย่างไรเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ต่อผู้ที่ศรัทธาและชื่นชอบต่อพระพุทธรูปปูนปั้น ได้เกิดการเรียนรู้และการทำความเข้าใจเกี่ยวกับคติความเชื่อ คุณค่า ความสำคัญของพระพุทธรูปปูนปั้น ที่เป็นทั้งสภาวะบูชาและเป็นกุศลในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม
2. เพื่อศึกษาคติพระพุทธรูปในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องรูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบนได้แบ่งขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัยโดยมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาเนื้อหาเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสาน เนื้อหาเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูป ความหมาย ความสำคัญของพระพุทธรูป แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยตลอดจนการวิเคราะห์ผลของการวิจัยจะได้มีความถูกต้อง และมีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาข้อมูลในภาคสนามโดยเลือกพื้นที่ศึกษา คือ จังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และ จังหวัดนครพนม ซึ่งอยู่ในตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทยและพื้นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นตอนดำเนินการวิจัยการศึกษาข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยกลุ่มผู้ให้ข้อมูล 3 กลุ่มคือ 1) ผู้รู้ (Key Informant) 30 คน ได้แก่ พระสงฆ์ นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศิลป์ เลือกโดยวิธีการเฉพาะเจาะจงโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก 2) ผู้ปฏิบัติ (Casual Informant) จำนวน 50 คน นักเรียน นักศึกษา นักศิลปะ เลือกโดยวิธีการเฉพาะเจาะจงโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก 3) ประชาชนทั่วไป (General Informant) 40 คน ประชาชนในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม รวมทั้งหมด 120 คน ศึกษาตามประเด็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยประกอบด้วย 1)การสำรวจ 2) การสังเกต 3) การสัมภาษณ์ 4) การสนทนากลุ่ม

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการการศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) อธิบายรายละเอียดเชิงลึก เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม สำหรับรวบรวมข้อมูลได้ชัดเจนและครอบคลุม

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็นด้านเอกสาร ด้านภาคสนาม ดำเนินการเรื่องบอกเล่าจากผู้รู้ในพื้นที่วิจัย พร้อมทั้งนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ที่จะลงพื้นที่ดำเนินการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าตามประเด็นที่กำหนดในวัตถุประสงค์การวิจัย

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นวิจัยที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์จากข้อมูลเอกสารด้านประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปปูนปั้น ในภาคอีสาน การสังเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูล ที่มีความสัมพันธ์กันเชื่อมโยงตามหมวดหมู่กำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ นำเสนอตามกรอบแนวคิด อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัยวิเคราะห์เรียบเรียงข้อมูลเอกสารตามประเด็นที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ โดยนำข้อมูลจากการสังเกต สำรวจ สัมภาษณ์ ที่ผ่านการกระทำข้อมูลอย่างถูกต้อง มาทำการนำเสนอข้อมูลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม พบว่า ลักษณะพุทธศิลป์ พระพุทธรูปพื้นถิ่นที่วิจัยมีพุทธลักษณะที่เด่นที่สุดคือพุทธศิลป์แบบล้านช้าง ได้อิทธิพลจากค่านิยมทางศิลปะจากภายนอก เช่น ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา พัฒนาผสมผสานอย่างลงตัว นับตั้งแต่พระพุทธรูปเข้ามาพบปะในล้านช้างปรากฏงานศิลปะอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 17 – 18 พระยุคแรก เช่น พระบาง แต่ก็มีได้เป็นรูปแบบของพุทธศิลป์ล้านช้าง โดยตรง พระพุทธรูปล้านช้างแบ่งแบบกว้างๆจะได้ 3 ยุค คือ 1) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงแรก 2) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงกลาง 3) พระพุทธรูปล้านช้างตอนต้นช่วงปลาย รูปแบบของพุทธลักษณะโดยรวมประกอบด้วย 1) พระรัศมีเป็นเปลว ค่อนข้างแข็งกระด้าง พระรัศมีรุ่น มีการประดับแก้วและเพชรพลอยมากขึ้น 2) พระศก เป็นวงก้นหอยมีขนาดเล็กแหลมแบบหนามขนุน 3) ส่วนมากมักมีไรพระศก 4) พระขนงโก่ง ยกขอบสูงมีความคมชัด ในพระพุทธรูปแบบแรกหัวพระขนงชิดติดกัน แต่แบบหลัง หัวพระขนงห่างกัน 5) พระนาสิกโต่ง ปลายพระนาสิกงุ้มเล็กน้อย 6) พระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย 7) พระกรรณ มีการประดิษฐ์ขมวดม้วนแบบต่าง ๆ อย่างอิสระกว่าพระพุทธรูปอื่น 8) พระศอในระยะแรกมี 3 ปล้อง แต่ระยะหลังมี 4 ปล้อง 9) พระอังสาค่อยข้างเล็ก พระอุระไม่กว้างใหญ่ เหมือนพระพุทธรูปแบบสุโขทัย และแบบเชียงแสน 10) พระถันโปน มีทั้งแบบทำเป็นชั้นเดียว สองชั้น และสามชั้นซ้อนกัน 11) สังฆาฏีมักทำแถบค่อนข้างใหญ่ ยาวจดพระนาภี ปลายสังฆาฏิประดิษฐ์หลายรูปแบบ 12) นิ้วพระหัตถ์มีทั้งอ่อนช้อยแบบธรรมชาติ และแบบ 4 นิ้วยาวเสมอกัน 13) ฝ่าพระบาทมีลักษณะแบนราบตามคติมหาบุรุษลักษณะ 14) ถ้าเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง นิยมทำปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิราบ ส่วนปางอื่น 15) ฐานพระพุทธรูป (ชุกชี) หรือพุทธบัลลังก์ ลวดบัวตอนหัว – ท้ายมีลักษณะอ่อนโค้งมากกว่าแบบไทย มีการประดิษฐ์หลายรูปแบบ 16) ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืน มักทำฐานกลมและฐานแปดเหลี่ยมเป็นส่วนมาก โดยรวมสรุปได้ดังนี้

1. ความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัดเลย 1) พุทธปฏิมาในวิหารวัดโพธิ์ชัย (นาพึง) สันนิษฐานว่าสร้างประมาณปลายกรุงศรีอยุธยา ที่สำคัญ มีพระพุทธรูปองค์แสนเป็นศิลปะล้านช้างยุคที่ 2 ประทับขัดสมาธิราบ พระพักตร์ยาวรี ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง พระสังฆาฏิเป็นท่อนาค สันนิษฐานว่าเป็นพระเชียงแสน นอกจากนี้พระพุทธรูปเก่าขนาดเล็กหลายองค์ 2) พุทธปฏิมาวัดโพนชัย หรือที่เรียกว่าพระเจ้าใหญ่ เป็นพระพุทธรูปที่เก่าแก่ ปางมารวิชัย สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย 3) พุทธปฏิมาวัดศรีคุณเมือง ภายในวิหารมีพระพุทธรูปนาคปรก ปางสมาธิ ศิลปะล้านช้างยุคกลาง นอกจากนี้มีพระพุทธรูปไม้จำหลัก ลงรักปิดทองปางประทานอภัยแบบล้านช้าง พระพุทธรูปดังกล่าวมีพระเกศาเป็นปุ่มแหลมเล็ก พระกรรณค่อนข้างแหลมและยาว สันนิษฐานว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

ภาพที่ 1 : พระพุทธรูปปูนปั้นวัดวัดโพธิ์ชัย
(นาฬิง) จังหวัดเลย

ภาพที่ 2 : พระเจ้าใหญ่ วัดโพธิ์ชัย

2. ความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัด หนองคาย วัดอุดมมหารวัน 1) พุทธปฏิมาวัดอุดมมหารวัน เดิมทีเป็นวัดเก่า มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้างยุคที่ 3 และวัดอุดมมหารวันถูกก่อตั้งใหม่ ตั้งเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2483 2) พุทธปฏิมาวัดหายโศก พระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้างยุคที่ 3 วัดหายโศก สร้างเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2373 3) พุทธปฏิมาวัดสิริเทพพล ประดิษฐานในอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้างยุคที่ 2 ภายในวัดมีพระเจดีย์ที่เก่าแก่ 2 องค์ วัดสิริเทพพลสร้างใหม่เมื่อ พ.ศ. 2460 เป็นวัดเก่าสร้างในปี พ.ศ. ไตไม่ปรากฏแน่ชัด 4) วัดสระแก้วมีปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปก่อด้วยอิฐ ปางมารวิชัยหน้าตักกว้าง 60 นิ้ว พระพุทธรูปทอง หน้าตักกว้าง 18 นิ้ว 2 องค์ พระพุทธรูปทองหน้าตักกว้าง 15 นิ้ว ปางมารวิชัย และพระพุทธรูปทองปางปาริวิชัย หน้าตักกว้าง 5-9 นิ้ว 5) วัดศรีชะเกษ มีปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปประธานชื่อว่าหลวงพ่อพระแสง และพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้าง 6) วัดศรีเมืองภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปยืนศิลปะล้านช้างยุคที่ 2 7) วัดกุศลนารี ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปปูนปั้นโบราณแต่มีการบูรณะซ่อมแซม นอกจากนี้มีพระพุทธรูปเก่าหลายองค์ 8) วัดช้างเผือก มีปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ภายในวิหารเก่า พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ สมัยอุทองหน้าตักกว้าง 26 นิ้ว และเจดีย์ช้างเผือก บูรณะสร้างครอบองค์เก่าเมื่อ พ.ศ. 2505 กว้าง 4 เมตร สูง 18 เมตร 9) วัดป่าโรงบ่ม ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปปูนปั้นโบราณ 10) วัดพระไชยเชษฐาธิราช ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนหน้าตักกว้าง 6 ฟุต สูง 7 ฟุต พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์ขนาดเล็กประทับนั่งมีแท่นรอง จำนวน 6 องค์ พระพุทธรูปประทับยืนทองสัมฤทธิ์มีแท่นรองพญาช้างดำ และหลักศิลาจารึก ภาษาขอมเป็นหินทราย รูปใบเสมาทรงใบพาย 11) วัดพระธาตุบังพวน ปูชนียวัตถุมีพระธาตุบังพวน พระปรางค์ 3 องค์ เจดีย์เล็ก 7 พระพุทธรูปพระประธานใหญ่ และพระนาครขนาดใหญ่ 12) วัดพระยืน ปูชนียวัตถุมีพระประธานในอุโบสถสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาเป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน ซากพระนอนและพระยืน และซากเจดีย์ศิลปะล้านช้าง 1 องค์ 13) วัดยอดแก้ว ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปทรงอินเดีย สมัยหมื่นกลางโองสร้างด้วยศิลาแลง เสาหินพระอุโบสถ พระสารีริกธาตุ

สร้างโกศทองปิดไว้ซากเศียรพระพุทธรูปขนาดใหญ่ และพระพุทธรูปที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ 14) วัดศรีคุณเมือง ปุชนียวัดผู้มีพระพุทธรูปพระประธานในอุโบสถ ชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่พระสุก” และเจดีย์วัดศรีคุณเมือง 15) วัดศรีมงคลธรรมาราม ปุชนียวัดผู้มีพระพุทธรูปปางวิชัย และเจดีย์รูป 9 เหลี่ยม 16) วัดศิลาเลข มีชื่อเดิมตามจารึกว่าวัดศรีสุพรรณ สร้างราว พ.ศ. 2109 โดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างซึ่งโปรดให้ขุนนางผู้ใหญ่มาสั่งสร้างไว้ ทรงอุทิศที่ดินและข้าทาสให้แก่วัด ต่อมาถูกทิ้งร้างไป ปัจจุบันเหลือเพียงพระอุโบสถ (สิม) ที่สร้างครอบเจดีย์ (ธาตุ) ไว้ จากการขุดพบพบมีการสร้างซ้อนทับกันหลายครั้ง เจดีย์เป็นทรงแปดเหลี่ยมตั้งแต่ส่วนฐานเฉียงจนถึงส่วนยอด

ภาพที่ 3 : พระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้างยุคที่ 3 วัดหายโศกจังหวัดหนองคาย

ภาพที่ 4 : วัดกุศลนารี ตำบลเวียงคุก จังหวัดหนองคาย

3. ความเป็นมาและรูปแบบพุทธศิลป์ของพุทธปฏิมาในจังหวัด นครพนม 1) วัดหลวงพ่พระซองเป็นพระพุทธรูปสมัยลพบุรีขอม และพบหลักฐานโบราณคดีหลายชิ้นในที่เดียวกัน 2) วัดบ่งฮี มีหลวงพ่พระโกฏิพระพุทธรูปเก่าแก่ อายุประมาณ 250 – 300 ปี 3) วัดศิลามงคล มีศิลาจารึก สมัยทวารวดี จารึกอยู่ด้านหลังตัวอักษรบนศิลาจารึกได้ลบเลือนไปบางส่วนแล้ว มีพระพุทธรูป หน้าตักกว้าง ประมาณ 80 ซม. สูงประมาณ 1 เมตร มีองค์สาวก 2 องค์ 4) วัดพระธาตุพนม นอกโบสถ์พระธาตุพนม พระพุทธรูป สมัยล้านช้าง เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น แต่ก่อนเป็นพระพุทธรูปนาคปก พอพระธาตุพังลงนาคปกก็หายไป หน้าตักกว้าง ประมาณ 1.5 เมตร สูงประมาณ 2 เมตร พระพุทธรูปองค์นี้อยู่หน้าพระธาตุพนม เทศกาลสงกรานต์ได้รับพระราชทานน้ำสงจากพระราชวังนอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปจากกรุพระธาตุพนมเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ศรีโคตรบูรณ์ 5) วัดกลางท่า ประดิษฐานหลวงพ่องค์โต อยู่ที่วัดกลางท่า ชาวบ้านเล่าว่ามีอยู่ 3 องค์ องค์หนึ่งอยู่ที่นี้ องค์หนึ่งอยู่ที่หนองคาย องค์หนึ่งอยู่ที่เวียงจันทน์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย สร้างในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช หน้าตักกว้างประมาณ 80 ซม. สูง ประมาณ 1 เมตร 6) วัดโพธิ์ไชย หลวงพ่โต (หลวงพ่ชีไห้) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย สมัยล้านช้าง หน้าตักกว้างประมาณ 2.5 เมตร สูง ประมาณ 4 เมตร 10) วัดไตรภูมิ พระพุทธรูป ปางห้ามสมุทรสูง 2.80 เมตร อุโบสถ มีพระพุทธรูปปูนปั้น ประมาณ หน้าตัก 1 เมตร สูง 2 เมตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เป็นศิลปะล้านช้าง

ภาพที่ 5 : วัดไตรภูมิ อำเภอท่าอุเทน
จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 6 : วัดโพธิ์ไชย หลวงพ่อโต อำเภอ
ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

2. คติพระพุทธรูปในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พบว่า ในส่วนของคติการสร้างพระพุทธรูปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พบว่า การสร้างพระพุทธรูปูนปั้นมีการพัฒนาของการสร้างจากงานของช่างที่เป็นฝีมือที่เป็นช่างแบบท้องถิ่นและมีการผสมผสานกับศิลปะร่วมสมัยและศิลปะจากภายนอกที่รับเข้ามา เช่น ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา แต่ที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากที่สุดคือ ศิลปะล้านช้าง แสดงให้เห็นถึงรูปแบบศิลปะที่ปรับเปลี่ยนตามจากการผสมผสานจากวัฒนธรรมภายนอก แนวความคิดและแรงบันดาลใจของช่าง อย่างไรก็ตามสำหรับคติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พบว่า มีคติความเชื่ออยู่ 5 ด้าน ได้แก่

ด้านที่หนึ่ง ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงสังคมวัฒนธรรมและความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในเวลานั้นว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมากน้อยเพียงใด

ด้านที่สอง ด้านคำสอน เป็นเรื่องที่สื่อให้เห็นเกี่ยวกับอภิปรัชญาของศาสนา ถึงการเตือนสติและการสั่งสมความดีเพื่อที่จะไว้ใช้ต่อไปในโลกหน้า

ด้านที่สาม ด้านการส่งเสริมพุทธศาสนา พระพุทธรูปเปรียบเสมือนตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นศาสดาในศาสนาพุทธให้คงอยู่ในพุทธศาสนาต่อไป

ด้านที่สี่ ด้านจิตใจ เกี่ยวข้องกับการสร้างบุญกุศลและการสะสมคุณงามความดีของศาสนิกชนในชุมชนทำให้มีความเบิกบานในจิตใจ และมีความเข้มแข็งทางจิตใจมากยิ่งขึ้น

ด้านที่ห้า ด้านสังคม ที่สื่อให้เห็นความสามัคคีของคนในชุมชนและยังสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงของพุทธศาสนา ประโยชน์จากการสร้างพระพุทธรูปูนปั้นทั้ง 5 ด้านนั้น สุดท้ายแล้วมีเป้าหมาย

สูงสุดในลักษณะที่คล้ายกัน คือ การสร้างกุศลผลบุญจากการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้น เพื่อเป็นการสะสมผลบุญ บารมีให้มีความเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น เพราะความเชื่อที่ว่าเมื่อไปเกิดชาติหน้าจะได้ไปในที่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมและยังมีมี จดมุ่งหมายสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอาริยมตไตร ไปอยู่ในแดนสวรรค์และขอให้ถึง พระนิพพาน ซึ่งถือเป็นความปรารถนาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน อีกทั้งสำหรับการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นใน ภาควิสาณตอนบน รวมถึงทุกภูมิภาคในสังคมไทยแต่ละยุคสมัยยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาและ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา ศิลปะ วิทยาการ และเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม แสดงให้เห็นว่าเมื่อ สภาพบ้านเมืองมีความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ และความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปะ วิทยาการได้เป็นอย่างดี จึงมีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขึ้นเป็นจำนวนมากเกือบทั่วทั้งบริเวณภาควิสาณ ตอนบน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองการปกครองของผู้นำในชั้นปกครอง ของชุมชน ที่มีอำนาจ บารมีสร้างขึ้นมาได้ในแต่ละยุคสมัยอีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง รูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน จากการศึกษา รูปแบบคติพระพุทธรูปสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาและรูปแบบพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัด นครพนม พบว่า พระพุทธรูปปูนปั้นในภาควิสาณตอนบนของประเทศไทย ยุคเริ่มต้นที่ลักษณะโดดเด่นและ ได้รับอิทธิพลอย่างมากคือ ช่วงสมัยพระไชยเชษฐาธิราช อยู่ในช่วงของอาณาจักรล้านช้างที่เจริญรุ่งเรืองใน ดินแดนแถบนี้ พื้นที่เหล่านี้ยังได้รับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลักและมีความเข้มข้น และยังมีการนับถือ พราหมณ์ฮินดูซึ่งได้มีการปะปนกันตลอดมา สำหรับความเชื่อและค่านิยมทางด้านศิลปะได้นำมาพัฒนาจนเป็น เอกลักษณะเฉพาะพื้นถิ่น อีกทั้ง พระพุทธรูปปูนปั้นล้านช้างได้ถูกพัฒนาจนเป็นแบบฉบับเฉพาะของตนเอง แต่ยังมี ความเกี่ยวข้องกับศิลปะ ยุคทวารวดี ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย ล้านนา อุทอง อโยธยา ซึ่งที่กล่าวว่ามีลักษณะ คล้ายคลึงหรืออาจมีการผสมผสานกันวิวัฒนาการเรื่อยมาตามลำดับ สอดคล้องกับ Diskul (1986) ศิลปะใน ประเทศไทยตามประวัติศาสตร์อยู่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนามากที่สุด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 2 จำพวกใหญ่ ๆ คือ ยุคก่อนการเป็นรัฐและยุคของรัฐ ยุคแรกแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ ยุคทวารวดี ฮินดูโบราณ ศรีวิชัย และ ลพบุรี ยุคที่สองแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม คือ เชียงแสน สุโขทัย อุทอง อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ในแต่ละยุคมีการ สร้างพระพุทธรูปก็มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป และเป็นลักษณะหรือเอกลักษณ์ที่เฉพาะของแต่ละยุค และ แบบของศิลปะในแต่ละยุคนั้นก็แผ่ขยายออกไปสู่อาณาจักรหรือเมืองอื่น ๆ หรือเป็นอิทธิพลที่สืบทอดมาสู่ อีกยุค แต่ก็จะนำมาปรับปรุงให้เป็นแบบศิลปะของตนเอง เช่น ศิลปะอินเดียได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง เมืองหลายเมืองได้รับอิทธิพลของศิลปะอินเดีย เช่น ลพบุรี เชียงแสน และสุโขทัย เป็นต้น

2. คติพระพุทธรูปในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พบว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปซึ่งอยู่ภาคอีสานตอนบนบริเวณติดกับแม่น้ำโขงการสร้างพระพุทธรูปนั้นก็สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวพุทธประวัติ เป็นตัวแทนของพระสมณโคดม สอดคล้องกับ สิริรัศมี สิงห์ และพระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม (2563) กล่าวว่า พระพุทธรูปสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติอันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบันองค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัฒนธรรมทางศาสนาและยังเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางศิลปะวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ คติการสร้างพระพุทธรูปยังเป็นบุญกุศลการสร้างความดีส่งผลเสริมบารมีทั้งในทางสังคม และยังมีผลต่อสภาพจิตใจทำให้เบิกบานตามความเชื่อของพุทธศาสนา สอดคล้องกับ กานต์ กาญจนพิมาย และคณะ (2566) กล่าวว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปแบบของการกระทำความดีหรือบุญในสังคม (ผลของการกระทำ) ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนา พระพุทธรูปวัดอาม้อยเป็นงานพุทธศิลป์ตามแบบศิลปะท้องถิ่นผสมผสานคติความเชื่อแบบท้องถิ่นกับพุทธศาสนา (กฤษฎา ศรีธรรมมา, 2558) โดยการปลุกฝังคติความเชื่อในเรื่องกรรมได้ขยายอิทธิพลลงสู่สังคม อีสาน พุทธศาสนาจึงหยั่งรากคติความเชื่อ และผสมผสานเป็นศาสนาท้องถิ่นของสังคมใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายหลังการรับเอาแนวความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาทางด้านศาสนา นอกจากคติความเชื่อดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานด้านรูปแบบของศิลปะจากภายนอกที่เข้ามาาร่วมในงานพุทธศิลป์ด้วย ซึ่งผสมกันได้อย่างลงตัว

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน พบองค์ความรู้ ได้แก่

1. ในส่วนของรูปแบบ พระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบนได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรรมแบบล้านช้างมากที่สุด และบางส่วนยังได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกเช่น ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เข้ามาผสมผสานกันอย่างลงตัว

2. ในส่วนของคติความเชื่อ ส่งผลต่อคนของบริเวณพื้นที่ศึกษาในหลายด้าน เช่น ด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ด้านจิตใจ ด้านคำสอนของพุทธศาสนา ด้านสังคม และด้านประวัติศาสตร์ ในส่วนต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน

3. ในส่วนของอิทธิพล ด้านศิลปะของพระพุทธรูปอีสานตอนบนซึ่งได้รับอิทธิพลของศิลปะกรรมแบบล้านช้างและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงนำมาบวกกับศิลปะกรรมของพื้นถิ่นในแต่ละพื้นที่ทำให้พุทธศิลป์และคติความเชื่อมีลักษณะร่วมกันและแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ จังหวัดเลย พบพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างรุ่นหลังสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 24 – 25 เป็นสมัยที่ลาวอยู่ภายใต้การปกครองของไทย จังหวัดหนองคายได้รับอิทธิพลจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ลาว) อย่างต่อเนื่อง รูปแบบจึงมีความคล้ายคลึงกับศิลปะล้านช้างหลายสมัย ส่วนจังหวัดนครพนมเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้างซึ่งมีความเชื่อที่ผูกพันกับการพิทักษ์เมือง

ภาพที่ 7 : แผนภาพรูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน

สรุป

จากการศึกษา รูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน เป็นไปเพื่อเก็บรวบรวมเกี่ยวกับรูปแบบและคติเกี่ยวพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบน ในจังหวัดเลย จังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนม รูปแบบของพระพุทธรูปปูนปั้นได้มีการผสมผสานด้านศิลปะกรรมในหลายแบบ ได้แก่ ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา อยุธยา และล้านช้างซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในรูปแบบของพระพุทธรูปในภาคอีสานตอนบน อย่างไรก็ตามเนื่องจากการผสมผสานในรูปแบบที่หลากหลายทำให้มีลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในส่วนคติในการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้น 5 ประการ 1) ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงสังคม วัฒนธรรมและความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในช่วงเวลานั้นว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมากน้อยเพียงใด 2) ด้านคำสอน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศาสนา ถึงการเตือนสติและการสั่งสมความดีเพื่อที่จะไว้ใช้ต่อไปในโลกหน้า 3) ด้านการส่งเสริมพุทธศาสนา พระพุทธรูปเปรียบเสมือนตัวแทนของพุทธองค์ ซึ่งเป็นศาสดาในศาสนาพุทธให้คงอยู่ในพุทธศาสนาต่อไป 4) ด้านจิตใจ เกี่ยวข้องกับการสร้างบุญกุศลและการสะสมคุณงามความดีของศาสนิกชนในชุมชนทำให้มีความเบิกบานในจิตใจมากยิ่งขึ้น 5) ด้านสังคม ที่สื่อให้เห็นความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชนและยังสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงของพุทธศาสนา คติต่างๆ ที่กล่าวมาต่างมีเป้าหมายสูงสุดคือการสร้างบุญกุศลจากการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นเพื่อเป็นการสั่งสมบุญบารมีไว้ใช้ในชาติถัดไป

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบ คติพระพุทธรูปปูนปั้นในจังหวัดชายฝั่งโขงของอีสานตอนบน มุ่งเน้นศึกษารูปแบบและคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบน ซึ่งอาจลงรายละเอียดไม่ชัดเจนและครอบคลุมทั่วทั้งภาคอีสานดังนั้นการศึกษาและวิจัยในครั้งต่อไปจากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

รูปแบบของพระพุทธรูปปูนปั้นในภาคอีสานตอนบนได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรรมแบบล้านช้างมากที่สุด และบางส่วนยังได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกเช่น ลพบุรี-ขอม สุโขทัย ล้านนา และอยุธยา เข้ามาผสมผสานกันอย่างลงตัว ส่งผลต่อคนของบริเวณพื้นที่ ด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ด้านจิตใจ ด้านคำสอนของพุทธศาสนา ด้านสังคม และด้านประวัติศาสตร์ หน่วยงานด้านโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ควรการรักษา ส่งเสริมประกอบการศึกษาเชิงการท่องเที่ยวให้มาก สะท้อนคุณค่าผ่านการท่องเที่ยวจะก่อให้เกิดการรับรู้ และการเห็นคุณค่าได้อย่างแพร่หลาย

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธรูปปูนปั้นทั่วทั้งภาคอีสาน เพื่อให้เห็นรูปแบบ คติความเชื่อของคนในภาคอีสานได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น
2. ควรมีการทบทวนการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นในด้านพัฒนาการในศิลปะสมัยต่าง ๆ เนื่องจากอาจมีหลักฐานเพิ่มเติมที่สามารถอธิบายหลักฐานให้เห็นถึงความแตกต่างได้
3. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธรูปประเภทโลหะเพื่อที่จะสามารถอธิบายความเหมือนหรือความแตกต่างของยุคสมัยได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น คือทั้งในสมัย สุโขทัย ล้านนา อยุธยา ล้านช้างรัตนโกสินทร์ ในส่วนต่างๆ ของภาคอีสานในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กฤษฎา ศรีธรรมมา. (2558). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- กานต์ กาญจนพิมาย และคณะ. (2566) คุณค่าและความงามของพระพุทธรูปไม้อีสานในวัดอำมือง. *วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล*. 12(2), 59-67.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556.) *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. (พิมพ์ครั้งที่ 7/1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลีธัมม.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). *พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สิริรัศมี สิงห์สนธิ และ พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม. (2563) พระพุทธรูป: การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 4(1), 88-98.
- สันติ เล็กสุขุม. (2544). *ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- Diskul, S. (1986). *Art in Thailand: a brief history*. Bangkok: Amarin Press.